TÖRTÉNELMI VAGY „TÖRTÉNELMI" REGÉNYEKET ÍRT-E JÓKAI?

I.

Egyetlen klasszikusunkat sem fogadta s fogadja annyi fenntartással a kritika, mint Jókait. Egyetlen klasszikusunkért sem lelkesedett s lelkesedik oly kritikátlanul s fenntartás nélkül az olvasóközönség zöme. A szakbírálat szemében vajon gyanús lenne a népszerűség, különösen ha ilyen méretű? Minden valószínűség szerint — igen. S ez nem mindig hibája, inkább talán erénye a kritikának. A jó kritikus — kissé irodalomszociológus is. Mint ilyen, figyelembe veszi a mű hatását s a hatás minéműségét, annak továbbgyűrűzését is. Az adott esetben minden valószínűség szerint azt, hogy a nagy regényíró a maga páratlan népszerűségével (amelynek a nemzeti irodalom *egészéhez* viszonyított aránya felülmúlja Dickens olvasottságát Angliában, Hugóét Franciaországban, Tolsztojét a Szovjetunióban) — voltaképpen több mint egy évszázad óta szívja el a levegőt a magyar regényirodalom más kiváló képviselői elől is. Sőt, az olvasó megnyeréséért folytatott küzdelemben szinte rájuk kényszeríti a könnyed, szórakoztató — Babits Mihály kifejezésével élve — „érzelmi szubtilitásoktól visszariadó" írásmodort. Ugyanekkor a magyar önismeretre, történetszemléletre gyakorolt hatása sem minden vonásában pozitív.

S *ezért* szólalt meg kortárs bírálóiban, elsősorban Gyulai Pálban és Péterffy Jenőben a nemzetféltés. Sőtér István helyes megállapítása szerint, amikor Gyulai, az „irodalmi Deák-párt vezére", keményen bírálta Jókait — egyben Kossuth ellen is hadakozott. Összefüggést látott az irodalmi és a — szerinte — politikai romantika, a bűvös szavú író s a bűvös szavú szónok között. Nem egészen üres, nem is túlságosan megalapozott aggodalom volt ez. De továbbélő! Napjainkban megjelenő, Jókai műveiből készült filmekről szóló kritikákat olvasva úgy érzem, a cikkírók még akkor is, ha nem mondják ki (s ez a ritkább eset), ugyancsak az irodalmi s a politikai romantika közötti kapcsolatra gondolnak, ha nem is Deák-párti szemszögből. Aggodalmaik, fenntartásaik újra csak nemzetféltőek. Úgy érzik: Jókai a film eszközeivel is hozzájárul a nemzeti önismeret látási zavaraihoz. Olyan megrögzöttségeket erősít, amelyeket *gyöngíteni* kellene.

De hogyan? A filmkritikusok rezignáltabbak, mint annak idején a nagyon harcos, magabiztos Gyulai Pál, aki arra biztatta az olvasókat, hogy Jókai helyett Kemény Zsigmond könyveit vegyék kezükbe. (Az eredmény ismeretes.) A mai film és egyéb kritikusok sok esetben vagy arra jöttek rá, hogy Jókai ellen nincs orvosság, vagy arra, hogy nincs is szükség orvosságra.

II.

Nem a vitához állítólag szükséges ál-megbékítő kontraszthatás kedvéért írom le, hogy Nagy Lászlónak a Tiszatáj 2. számában megjelent cikke kitűnő írás, jó néhány telitalálattal, amelyek közül a magam részéről a legértékesebbnek Acsády, Angyal és Szilágyi régi népszerűsége főokát magyarázó megállapítását, vagyis *a történetírói szuggesztivitás mai követelményeinek kiemelését* tartom a leglényegesebbnek. Nem tudok azonban egyetérteni Jókaival kapcsolatban leírt soraival. Jókai — írja többek között Nagy László — „... naiv romanticizáló szemlélete meglehetősen távol áll a ma emberének fejlett kritikai érzékkel rendelkező gondolatvilágától." Nagy László itt tényekkel, illetve a belőlük természetszerűen adódó kö-

vetkeztetésekkel perel. Természetesen jól tudja, hogy Jókai a legolvasottabb szerző a mai Magyarországon. A tényt bizonyító statisztikák — ezt is tudja — a *„ma emberének"* s nem a Függetlenségi vagy a Szabadelvű Párt régen megboldogult szavazóinak olvasási preferenciáit rögzítik. Nagy László Jókai mai sikerének titkát „az érdekfeszítő, izgalmas leírásban", „a magával ragadó mondanivalóban", az „élvezetes stílusban" s más hasonló írói eszközökben látja. Az olvasók *jelentős* részének vonatkozásában igen helyesen! Lehet Jókait tisztán unaloműzőként, bestseller vagy akár ponyva helyett olvasni, akár a *Bűn és bűnhődés*-t bűnügyi regényként. (Mert azt is meg kell állapítani: Jókai nemcsak *„céhbeli"* regényírótársai: a ponyva és a bestseller elől is elszívja a levegőt.)

Ám, akiket a felsorolt írói eszközök zseniális alkalmazása annyira elkábít, hogy észre sem veszik, hogy „naiv, romanticizáló" művet tartanak kezükben — azokat esztétikai vagy történetszemléleti szempontból aligha jellemzi „a ma emberének fejlett kritikai érzékkel rendelkező gondolatvilága".

Viszont sok éves tapasztalatomon alapuló meggyőződésem szerint igen sokan másképpen, *jobban* olvassák Jókait. Kritikai érzékük jelenlétében, ellenőrzése mellett és jóváhagyásával.

III.

Többek között ezért sem értek egyet Nagy Lászlóval, aki tovább ment mint Jókai legtöbb bírálója, akik csak nyesegették hibáit, igen gyakran erényeit is. Csak sajnálattal állapíthatom meg, hogy Nagy László, a történész, messze túlmegy a nyesegetésen, s *megtagadja Jókai polgárjogát a történelmi regény birodalmában.* Úgy érzem, ez nem valamiféle erőszakolt következtetés. Ha valaki egy műről írva idézőjelbe téve szól annak eszmeiségéről, akkor tagadja, hogy az illető műnek egyáltalán van eszmeisége. Ha valaki *így* írja le: X. Y. „bátorsága", akkor minden bizonnyal kétségbe vonja, hogy az illető ezzel a ritka, ám nagyszerű emberi tulajdonságot sajátjának vallhatja. S ha Nagy László azt állítja, hogy Jókai „történelmi" regényeket írt, akkor e macskakörmök regényei történelmi hitelének nem megkérdőjelezését — *teljes tagadását* jelentik. Felvetődik ezután a kérdés: hová soroljuk Jókai életművének igen jelentős részét kitevő történelmi regényeit?

IV.

„Tulajdonképpen — írja Nagy László — a történeti események nagy vonalakban megmutatkozó történelemhűségével elégszik meg az olvasó Jókai »történelmi« regényeinek esetében is..."

Az olvasó, aki nagy vonalakban ismeri a történelmet — *művelt* olvasó. Hogy „a részletek inkább a képzelet, mint a történelmi hűség szülöttei" — ennek megállapítására szakemberre van szükség, olyanra, aki egy adott korszakban otthonos. S mindjárt hozzáteszem: ha Jókai vagy bárki más a maga *írói* (tehát nem bestseller-iparosi) minőségében a maga leleményéből teremtett bizonyos korfestő részleteket — akkor műve jelentősen vesztett-e históriai hiteléből? S azt hiszem, Jókainál még ez az eset sem áll fenn. Éppen a részletekben — amelyek mozaikja történelmi levegőt s hitelt egyszerre ad regényeinek — a legerősebb.

Nézzük például *A lőcsei fehér asszony*-t. A nagy vonalakkal aligha van baj. Az éppen hogy írni-olvasni tudók se szívesen olvasnának olyan történelmi (vagy „történelmi") regényt, amelyben az állna, hogy Majténynál nem a kurucok tették le a fegyvert a császáriaknak, hanem a császáriak a kurucok előtt. *A lőcsei fehér asszony*-ban (mint a legtöbb Jókai-regényben) a krónikákból, emlékiratokból, regényekből vett adatok, tények, magatartási normák, etnográfiai stb. részletek tömkelegét találjuk. Belőlük áll össze a XVIII. század eleji Lőcse tablója. Nem biztos, hogy a szaktörténész az egész tablót, annak levegőjét, korhűségét megkérdőjelezi. Ha csak a részletek egynémelye nem hiteles szerinte: az inkább lapalji jegyzet egy szakkcikkben, mint egy történelmi regény hitelének megdöntése.

Továbbmenve: ugyanebben a kitűnő regényben az állítólag „naiv romanticizáló" Jókai olyan szinte általános érvénnyel fejtegeti az árulás problematikáját (amely szerinte is nem vereség *oka,* hanem a vereség felrémlő perspektívájának szinte természetes *kísérőjelensége),* hogy az Conrad Ferdinánd Mayernek vagy akár Balzacnak is becsületére válna. Sorolhatnék még egy néhány Jókai-művet, bennük kitűnő históriai meglátásokat. Rámutathatnék arra, *hogyan* látja előre a technikai civilizáció bizonyos politikai hatásait nagy államregényében, *A jövő század regényé-ben.* De a Tiszatáj a történelmi regényről s nem Jókairól szóló vitát nyitott hasábjain.

Mégis az az érzésem, nem fölösleges ha még szemügyre veszem a *Rab Ráby*-t

is, amely minden Dumas-ízű kalandos, melodrámai elemével, a meglepő fordulatok hajszolásával, s a valódi magyaros s „jókaias" anekdotizálással együtt *szociológiailag hiteles* képét adja annak, hogyan kínozza meg a népet a helyi kiskirálykodás. Jókai szemlélete itt komplex: azt érzékelteti, hogy a vármegye egyszerre volt népellenes és a Habsburg centralizáció ellen küzdő intézmény. A mű szilárdan áll Ráby Mátyás emlékiratai alapján, s ez azért közismert, mert ezt a memoárt is kiadták. Jókai valóságfedezete a kiadatlan, nagyközönség által nem ismert források esetében természetesen nem ilyen nyilvánvaló.

Szinte csodálatos lett volna, ha Jókai nem ír valóban kiváló, értékálló történelmi regényeket. Hiszen minden belső s külső adottsága megvolt ehhez. Tagja volt a históriailag rendkívül tudatos reform-szabadságharc-kiegyezéskori vezető rétegnek. Ismerte azokat, akik a döntéseket hozták. Tudta, hogyan s miért hozták azokat. Ismerte a dolgok visszáját. (Kár, hogy az utóbbi ismereteinek egy részét megtartotta magának.) E gyakorlati politikai iskola éppen úgy kedvező adottsága volt, akár a magyar múlttal s a középnemességgel való mély belső azonosulása. Sok nyelvet bíró ember volt, talán a *legműveltebb* magyar író. Fiatalkorában élményanyagot gyűjtött; öregkorában a könyvek szinte azon a helyen nyíltak ki kezében, amelyre szüksége volt.

V.

A százhúsz esztendeje tartó szakadatlan Jókai-diadalmenet azt jelzi: egy nép rátalált írójára. Minden ellenkező hírresteléssel szemben: nem könnyen hivő népről van szó. Az író, akire rátalált, aligha egészen naiv. Történelmi-politikai tekintetben semmi esetre sem volt az. A modern korban nem lehetne *művelt rétegeknek* is favorizált írója, ha csak szórakoztató mesét nyújtana minden megbízható történelmi *információ* nélkül. Márpedig többet ad: valóságos Enciclopedia Hungaricát (amelyet tudományos intézmények kicédulázásra méltónak találtak). Szemszöge természetesen a XIX. századbeli liberális-humánus középnemesé. Mi viszont a XX. század második felének Magyarországában élünk. Senki nem bújhat ki a bőréből-korából, társadalmából. A múltat óhatatlanul annak normáihoz igazítjuk. Jókain keresztül tehát kettős fénytöréssel szemléljük történelmünket. Mindannyiunk természetes emberi korlátait is figyelembe véve, valahogy úgy érzem: Jókai Mór történelmi és nem „történelmi" regényeket írt.

LORÁND IMRE

A SZEGEDI KÖNYVKIADÁS ÜGYE

Meggyőződésem, hogy az az ügy, amelyről most beszélni akarok — bár eddig írók, irodalmárok, közéleti vezetők szűkebb körökben vitatott gondja volt —, megérdemli a szélesebb nyilvánosság figyelmét. Azért is hozom szóba. A szegedi könyvkiadásról beszélek, ami tulajdonképpen nincs. Ez év februárjában megszűnt.

Írók, irodalmárok s mindazok, akik a nemcsak paprikájáról, szalámijáról, papucsáról, régi boszorkányairól, hanem egykori és mostani szellemi értékeiről is híres város szellemi rangjának építésén-emelésén dolgoznak, nem akarnak belenyugodni ebbe a helyzetbe. Azon töprengenek, mit kellene s lehetne tenni, hogy ezt az elvesztett lehetőséget visszaszerezzük. Az a felelősségérzet is ösztönöz bennünket, ami a társadalmi fejlődésért dolgozó emberek szerepvállalásával mindig együtt jár. Ki küzdene, vitatkozna, perelne érte, ha mi is szó nélkül lemondunk róla?

„Ha megszűnt és szükség van rá, újra meg kell csinálni" — mondhatná bárki a kézenfekvő megoldást. Igen ám, csakhogy a probléma nem ilyen egyszerű. A könyvkiadási lehetőség megszűnése — mondjuk inkább bizakodóbb hangon így: átmeneti szünetelése — azzal az új gazdasági mechanizmussal függ össze, amelytől pedig éppen itt vidéken, a kultúra és művelődés köreiben is, a sokat emlegetett decentralizáció beköszöntése, és más okok miatt is, új lehetőségek kibontakozását, megjelenését vártuk.

Mint ismeretes, az elmúlt években a szegedi könyvkiadás úgy „funkcionált", hogy az egyik fővárosi nagy könyvkiadó vállalat, a Magvető gondozásában, szegedi—budapesti kooperáció útján jelentek meg a Tiszatáj—Magvető Kiskönyvtár kiadványai. Sok vitának, torzsalkodásnak volt a forrása ez a közösködés. A fővárosi kiadó élve a gazdaságirányítás új rendszerében nyert jogokkal — úgy segített a neki is gondot okozó állapoton, hogy megszüntette magát a gondok forrását, magát a Tiszatáj—Magvető Kiskönyvtár-t. E döntéshez való jogát az új viszonyok